

ЛІНГВОСОФІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ

УДК 811.161

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ-КОЛАЖУ Д. КЕШЕЛІ «РОДАКИ»

ЄРМОЛЕНКО
Світлана Яківна,

член-кореспондент НАН
України, доктор філологічних
наук, професор, завідувач
відділу стилістики, культури
мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН
України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ,
01001
E-mail: kultura-slova@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9916-4915

Svitlana
YERMOLENKO,

Corresponding Member of the National
Academy of Sciences of Ukraine, Doctor
of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of stylistics,
language culture and sociolinguistics
at the Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of
Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: kultura-slova@ukr.net

У статті здійснено лінгвостилістичну рецепцію твору Дмитра Кешелі «Родаки»; простежено формування ознак синкретичного ідіостилю, відтворення засобами місцевої говірки побутової культури закарпатського села, індивідуалізації мовно-художніх портретів персонажів, виявлення в зображуваних сценах, реаліях знаків конкретного історичного часу. Зосереджено увагу на мовних засобах створення комізму авторської оповіді, на поєднанні в художньо цілісній авторській оповіді комічного та інформативного, реально-приземленого, розмовно-зниженого і лірично-поетичного, високодуховного. Стилістичні різновиди авторської оповіді ґрунтуються на структурно-мовних та комунікативно – прагматичних можливостях української мови як засобу відтворення художньої дійсності, в якій реальне поєднується з уявним

гротесковим, із глибинним психологічним, яке ословлює автор. Стилізація місцевої говірки має на меті не лише індивідуалізацію мови персонажів, а й маркування соціально-територіальної специфіки української мови в її часовому вимірі.

Ключові слова: синкретизм ідіостилю, роман-колаж, стилізація, місцева говірка, негативні конотації, комізм, ліризм, власні назви, мовні знаки часу.

У художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. спостерігаємо виразну тенденцію – використання територіальних і соціальних діалектів як стилістичного засобу для моделювання мови персонажів, для урізноманітнення стилізованої прямої мови, для пошуків особливої тональності авторської оповіді. Таку тенденцію можна пояснити як факт заперечення художньо-мовної практики 50 – 70-х рр. ХХ ст., коли художній стиль був орієнтований на літературний стандарт національної мови. Взування на літературний стандарт часто пов'язують із використанням «дистилюваної», нежиттєвої, знебарвленої мови.

Сучасні жанри художнього стилю розширюють можливості авторського словотворення й експресивізацію, урізноманітнення авторської оповіді. Відкритість до джерел національної мови і функціонально-стилістичних різновидів літературної мови – характерна ознака мови художньої літератури. Однак основною вимогою стильової норми художнього стилю залишається відчуття міри використовуваних автором різноджерельних структурно-комунікативних одиниць, авторських неологізмів, а також суголосність естетичних смаків автора і читача.

Нашу увагу привернув роман-колаж – із стихій життя «Родаки» Дмитра Кешелі [Київ: ВЦ «Академія», 2017]. Події, описані в цьому творі, охоплюють значний відтинок часу – життя в закарпатському селі великої родини («родаків») впродовж ХХ ст. Це три покоління людей, які переживали зміни державних кордонів, суспільно-політичного ладу, панівних ідеологій. Після Другої світової війни вони призвичаюються до «керівної ролі партії», утворення колгоспів, нових умов господарювання, але зберігають свою побутову культуру, звичаї, місцеву говірку,

люблять гостре, дотепне слово, виявляючи ним свою оцінку й місцевих, локальних, і міжнародних подій.

Деталізація назви роману готує читача до сприйняття незвичного художнього тексту. Це синкретичний художній ідіостиль, репрезентований оригінальними текстовими структурами, оповідями про справжні «стихії життя», описами психологізованих пейзажів. Вони постають у спогадах автора то як комічні сцени пережитих у дитинстві ситуацій, то як фіксація реальної побутової культури, то як лірично-поетична сповідь автора, залюбленого в рідний край.

Головну роль у синкретичному ідіостилі виконує лексично й фразеологічно різнобарвна, синтаксично-інтонаційно експресивна місцева говірка – засіб індивідуалізації мови персонажів, створення місцевого колориту оповідності. Привертають увагу характерні розмовно-етикетні формули спілкування, постійні асоціативно-образні порівняння, зіставлення характерів, вчинків людей зі світом живої природи.

Мова персонажів інкрустована експресивами зниженого розмовного стилю. У розповідь про дитячі пригоди, витівки головного персонажа – Митрика – вставлені коментарі, репліки автора, у яких відчутна професійна мовна практика журналіста. Про це свідчать оцінні публіцистичні висловлювання про актуальний для письменника час, сприйняття тих історичних подій, які закарбувалися в його пам'яті.

Час – соціально-побутовий, ідеологічний, суб'єктивно сприйманий – прочитується в різних частинах роману. Він актуалізований вибором описуваних ситуацій, вставленими переказами, порушеними в діалогах і монологах соціально-історичними темами, пропущеними через гумористичне, сатирично-гротескове сприйняття світу.

Уривки зі стилізованою територіальною говіркою, у якій виразну прагматично-оцінну функцію виконують колоритні порівняння, чергуються з книжною експресією газетних штампів радянської доби, з лірично-поетичними картинками природи, виписаними вишуканою літературною мовою. Такий синкретизм ідіостилу мотивований характером спогадів, вибірковою природою людської пам'яті, орієнтацією авторської оповіді на поєднання комічного і натурально-

реалістичного, гумористичного і ліричного, саркастичного і розсудливо-філософського.

У спогадах про дитячі шкільні роки головного персонажа роману переважає ситуативний гумор, увиразнений мовно-структурними особливостями створення комізму, наприклад:

Так ось, того дня на уроці біології пан Фийса розповідав про походження людини. Звісно, я був вельми далеко від уроку і місця походження сучасної людини. [...] Краєм вуха із учительових слів зачепив, що людина походить від мавпи. І хоч я виховувався в сім'ї побожній і твердо засвоїв, що людина пішла від Бога, а ще точніше – від Адама і Єви, не це відкриття ошелешило мене. Я миттєво глянув на портрет Леніна і підніс руку. І хоч учитель ще не закінчив своєї оповіді, моя піднесена рука була у класі такою епохальною подією, що пан Фийса одразу перервав урок і дозволив слова.

– Пане Фийсо, а товариш Ленін, най ся не приказує, теж пішов від мальфи? – запитав нелукаво, по-сусідськи я, спрямувавши палець на портрет.

Класкоротко гримнув сміхом і занімів. Пан Фийса безпорадно оглядався навкруги й, наче над прірвою, шукав якоїсь опори [...]. Тим часом клас крадькома нас очима Маню Крумплянку – доньку колгосного партійного секретаря, любовно прозваного в селі криволабим Гебельсом. Маня в нас виконувала функцію такого собі шкільного осередку комітету держбезпеки [...]. – Сесе єсть ідеологічеськая диверсія! – винесла врешиті-решит своє рішення Маня. Учитель ще більше сплотнів, а мені – що зайцеві стоп-сигнал.

Зрозуміло, переповідає цей комічний епізод (якщо мати на увазі структуру й зміст висловлювань) не Митрик, а дорослий автор, який не з художніх текстів знає ту добу, коли публіцистичні штампи книжного походження на зразок епохальна подія, ідеологічна диверсія, вождь пролетаріату, прихвостень міжнародного імперіалізму не могли бути засобами створення гумористичного ефекту. Їхня прагматика, комунікативне зниження в тексті роману мотивоване всією описаною ситуацією, в якій зміст номінації комітет держбезпеки поряд із розмовною формою Маня-безпеашка,

так само, як і орозмовлена фонетична форма ідеологічних штампів *дорогого вождя, вождя всіх пригноблених, вождя пролейтаріату*, набувають у нових соціально-політичних умовах зниженого прагматичного звучання. Доповнюють, посилюють гумористичний колорит оповіді розмовна лексика, авторські метафори й порівняння, вторинні прикладкові номінації, оцінно-знижені епітети, оксиморонні структури, пор.: *Бідний пан Фийса мав, очевидно, далекоглядний приціл. Він гадав, що гідний нащадок Фелікса Дзержинського Маня Крумплянка побіжить до нас додому, а за нею примчить захеканий дідо Мішо – великий дипломат і філософ. Обидвоє накрутять мені ослячі вуха, щоб надалі був газдою своєму шаленому язикові, не плував родовід вождів із мальфами й усякою другою скотиною...; Я помітив, як мої ровесники принишкли, як горобці за мить до урагану. Маня ж оговталася нарешті, випрямила плечі, підняла голову, очі повісила на стелю й цвіла радісно, як божя ружа. Бідний пан Фийса був геть знищений: притьмом здрібнів, покритися бордовими плямами і тремтів, наче підключений до розетки.*

Поєднання ситуативного і мовного гумору як гри слів фіксуємо в такому епізоді художньої оповіді, так само пов'язаної зі шкільними пригодами Митрика: *Уранці я якось забув у зошиті з ботаніки провести поле і розігнався письмом на всю широчінь. Це тепер і впало в розгніване око пана Фийси. – Де твоє поле, либухурю килавий? – схопили пан Фийса мене за вухо і, крутячи його, злорадно продовжували: – Но та де твоє поле? Ану ж покажи, де твоє поле? – Як де моє поле? Моє поле большевицькі зарази в колгоз забрали! – відповів зі злості я. Відповів рішуче, чітко, не кліпнувши оком і, як кажуть, без «задньої мислі».*

Як цілісний комічний мінітекст сприймає читач розповідь про судову справу Митрикового діда. Пор. початкові фрази оповіді про цей епізод: *Особливо прославився своїм норовом дідо Петро ще за небіжки Чехословаччини під час судового дійства із знаним у Європі авантюристом, шахраєм, злодієм і мештером Соломончиком із сусіднього Вонігова. Дід влапив його вночі, коли той виводив із стайні двох найліпших коней.*

Колоритна розповідь наповнена експресивною розмовною лексикою, фразеологізмами, афористичними висловами: *дід вихрестив своїми довбнями Соломончика; рідня умовляла покласти хрест і забути про справу, сподіватись на перемогу над Соломончиком та ще й у судах – все'дно, що чекати від верби персиків; дід скелею вперся; як мудро мовлять, що посієси, те й з'їси; Бог видить: не шукайте, люди, в судах правди, бо її якраз там ніколи немає!; вліплю двічі по писку; з усього розмаху двічі втеліжив суддю Боніфація по писку; Шанобливо відклонився від справедливого суду і почимчикував додому; З тих пір із дідом мало хто насмілювався водити кози.*

Функцію стилістем із гумористичним змістом виконують у тексті роману «Родаки» власні назви – метафоричні топоніми й художні антропоніми. У романі-колажі функціонують метафоризована назва частини села *Небесі*, а також найменування присілків – *Аргентина, Бразилія, Палестина, Мексика*. Є в цих краях і *річка Амазонка*. Причину появи таких назв інформативно-публіцистично пояснює автор: *Цим дивовижним у тутешніх краях назвам пояснення дуже просте: наші люди постійно колесили світом у пошуках заробітків. А коли поверталися додому, скуповували за зароблене землі й оселялися в різних кутках, а далі – хто всерйоз, а хто просто за сміху – йменували ті поселення назвами держав і континентів, де заробили гроші, й купували за них землю. Це була своєрідна вдячність великому світові, який ніколи не давав загинути й померти з голоду бідному на долю закарпатцю. Пор. лірично-поетичну тональність авторської оповіді про ті самі *Небесі*: Той чоловік, що нарік наш присілок *Небесі*, мав бути із дуже зрячою душею і мудрим серцем. Бо коли піднімешся із долини сюди і сядеш собі так, як я тепер, *Богонько* прихиляє небеса до тебе і огортає ними душу твою. І ніде у світі вони, небеса, не бувають такими добрими, довірливими, навіть відчутними на дотик, як над нашим присілком і над нашим обійстям. Бачиться, ось вилізеши на грушу і своїм обличчям притулишся до лиця небесного. І почувши із вуст небесних дивовижну казку. І ти починаєш вивищуватися не тільки від того, що стоїш на вершині перед долиною, а, ймовірніше, від того, що, торкнувшись небес, відчуваєси, як у твоєму серці пробуджується птах... *Hi!.. Hi!.. Hi!.. Не птах!.. Не птах! А вміння літати.**

Захоплює читача сміхова культура односельців, яку спостерігав і відтворив письменник. Наприклад, науково-популярно, досить офіційно автор інформує читачів про походження численних чудернацьких прізвиськ персонажів: *Прізвиськами, як правило, нагороджували за характером, подібністю, звичками, а часом і необачно кинутим словом. Так наше село вмістило в собі, не тільки всі великі держави і континенти, а й постійно пригрівало і давало притулок королям, цісарям, великим розбійникам, геніальним вченим, політикам світового масштабу і різної масті авантюристам. Село постійно множилося. Прийшов час, прізвиськ стало катастрофічно бракувати. І коли вже, бувало, з'являлись в одній родині два Гітлери чи дві Марії-Терезії, мудрі кебети взяли на озброєння досягнення науки і техніки. Отже, поряд із Гебельсами, Беріями, Кутузовими, Піфагорами у нас в сім'ях почали з'являтися Пеніциліни, Дуси, Пургени, Фугаси, Марганцовки і т. д.*

Мінітексти, насичені книжними зворотами інформативної літературної мови, автор інкрустує прізвиськами історичних осіб («вождів»), про діяння яких навряд чи знав Митрик-персонаж і навряд чи вони будуть прочитані наступними поколіннями. Комічний ефект оповіді виникає від появи цих прізвиськ у несподіваному побутовому контексті: тут прочитуємо й висловлення з Біблії, і пряму мову з ознаками міфологічного світогляду персонажа, і неочікувану, аж ніяк не гумористичну авторську сентенцію, пор.: *Баба, будучи вихована у глибоко релігійних традиціях, свято вірила, що всяка влада і величні мужі, які її представляють на землі грішній, – посланці Всевишнього. І тому з однаковою шанобливістю ранком кланялася Гітлеру і Леніну, Гортію і Сталіну, Масарику і Хрущову... Портрети цих та ще деяких інших «вождів», при яких довелося жити-вікувати бабі, висіли рядочком у комірчині, яку дідो постійно тримав на замку. Нікому навіть на гадку не спадало, що люди, які ніяк не могли поділити між собою незмірно велетенські земні простори, небеса і води Господні, заради яких гинули мільйони, зникали народи і держави, тепер умістилися у крихітній селянській комірчині. І всім було просторо, і всім було затишно й блаженно...*

В одних текстових структурах превалюють діалоги персонажів із колоритними звертаннями, оцінними судженнями, влучними фразеологізмами, несподіваними порівняннями, в інших – лаконічне прагматично-соціальне авторське тлумачення поширених у мовній практиці конкретного соціуму парафрастичних висловів на позначення історичного часу: *«То це було до руських», «Се це було до колхозів»*. Ці фрази наче окреслюють якийсь зловісно-німий кордон. І навіть не межі двома державами чи світами, а Всесвітами. І якщо у фразі *«то це було до руських»* могли звучати і веселі, і насмішливі, і саркастичні нотки, то *«се це було до колхозів»* лунало сухо, холодно і коротко, як вирок небесного суду.

До типових номінацій із трансформованою негативно-оцінною семантикою належать уведені в художній текст просторічні фонетичні варіанти лексем на позначення явищ радянського суспільно-політичного ладу (*колхоз, колгоз, колгосний, партейний, советська власть*), а також стилізована пряма мова начальників, чиновників, які розмовляють російською (*Перестаньте безобразничать, старухі, а то я щас міліцію позову!*). Часткове збереження звукової форми російських слів у погрозі «начальниці» підкреслює неприйняття селянами чужих реалій, негативне, скептичне ставлення до них. Бабина реакція на погрозу покликати міліцію передана дотепною реплікою як ознакою ситуативного гумору: *– А для чого, паніко, кликати міліцію? Ми вже і так всьо випили, так што сдохманам-міліціштам вже нішто тити...*

Негативна конотація російськомовних фраз, лексичних вкраплень в український текст наявна також у комунікативній ситуації, коли контраст книжного слова *вердикт* і розмовного вислову *лускав як горіхи* увиразнює парадоксальний висновок комісії про «неграмотність» місцевого поліглотта пана Дийжі: *По якомусь часі після приходу руських пана Дийжу викликали до Мукачева на бесіду, а на правду – для перевірки на благонадійність. І тут виявилось, що Піфагор (прізвисько пана Дийжі) зовсім не знає російської мови. Італійську, угорську, англійську, французьку, німецьку, словацьку, чеську, польську*

Піфагор лускав, як горіхи. А ось по-російськи, хоч трохи і розумів, але не міг вимовити ані слова. Це вельми вразило комісію. Її голова видав такий вердикт: – Товарищі, перед нами абсолютно неграмотний человек – он даже русского языка не знает!

Мова роману-колажу Дмитра Кешелі багата й на стилістичні засоби створення комізму й на ліричні роздуми, у яких оживають світлі дитячі враження, спостереження за природою, явищами довкілля. Автор розкошує у можливостях українського словотворення; його нестримна фантазія малює навколишній світ такими улюбленими мовними засобами, як порівняльні звороти, метафори, фігури ампліфікації, пор. два мінітексти: **динамічний опис ярмарку** (*Тут же, на вулиці, квичали ображені свинчатка, мекали зажурені барани, кудкудахкали сварливі кури, телготали по-філософськи гуси, рапкали одностайно, як на партзборах, качки. Все це тут, на місці, різалось, парилось, варилось і смажилось під веселе дзюрчання домашнього вина з бочок. Паленьку теж пили, але в основному алкогольіки і приїжджі партейні кадри*); і **лірично-поетичну пейзажну картину** (*Я лежав собі на височезному березі яруги. Сонце, звисивши ноги, сиділо на маківці полудня і щасливо сміялося на всеньке велике літо. А воно, умудрене часом, уже готувалося до зустрічі з осінню. Я лежав на землі, а довкола мене росли аж до самого неба височезні пахнячі кукурудзи. А в них тихо і мирно дрімали нагуляні, як бики, вайлуваті гарбузи. Гронами звисала із тичок добра, щедра, ласкава, як селянка, пасуля-бумбачка. Поміж висохлим бадиллям картоплі, наче пані-генеральші, чинно сиділи викохані капуста. [...] Земля піді мною була тепла і, як мати, щемливо ласкава. А небеса! Ні, ліпше небесиська чи небесища, незмірно глибокі, холоднопахучі, як кринична вода, і рідні, як братова сльоза*).

Наскрізний синкретизм ідіостилю Д. Кешелі в романі-колажі «Родаки» охоплює всі рівні мовної структури (лексичний, словотвірний, фразеологічний, граматичний), а також лінгвокогнітивну картину світу письменника. Серед мовно-структурних одиниць вирізняється потенційними можливостями авторське словотворення і формотворення на зразок *оберемище, мішище, небесище, небесиська, пойойкавши*,

нічні кукурудзи тощо. Пор. також ампліфікацію лексично-граматичних синонімів: *І тут мені **закортіло** заспівати. Сказати «закортіло» – нічого не сказати. Мене **нестерпно запекло, божевільно заспрагло, невимовно пронизало болем заспівати.***

Синкретизм лінгвокогнітивної картини світу письменника чи не найвиразніше виявляється у вербалізації запахових відчуттів, поєднаних із зоровими (кольоровими), дотиковими, звуковими, як у контекстах: *Небеса **пахли**. Небеса **пахли** бузком і полуницями. Ані до того, ані опісля ніхто ніколи не чув, щоб небеса пахли. І тим **бузково-полуничним духом пропахла** вся Велика Осінь. Полуницями **пахли** яблука і груші, виноград, картопля, гарбузи, стиглі кукурудзи. Навіть діти, які народжувалися в пору Великої Осені, **пахли** бузком і полуницями.* Пор. також: *Може, це малювала моя дитяча уява, а може, бачила маленька душа. Але цієї теплої осінньої ночі **кожен запах мав свій колір**. Ось над садами під Ловачкою запалахкотіло жовте-жовте сяйво. Здавалося, над кожною яблунею, немов над черницею-великомученицею, засяяв величезний німб. Із-за Ловацьких гір легко дихнув вітер, і німби над яблунями-мученицями затріпотіли, і рідно-хвилююче запахло до сліз стиглими яблуками, а над виноградниками **запахи мали бордово-оранжевий колір**, а коли розтікалися навкруги, були густими і солодкими, як ранкові дитячі сни.*

У лірично-поетичних мінітекстах роману Д. Кешелі одним із стрижневих концептів є концепт *СЛОВО*, асоціативно пов'язаний із образами материнської пісні, рідної землі: *І ось тепер, коли дуже тяжко, лягаю на теплу землю, притуляюся щоголю до неї і чую в ній давно забуту **мелодію материнських слів, їх кольори, запахи, тепло**. І вірою та надією повниться моє серце. [...] Я до смерті не забуду тих **мамчиних слів**: вони були пухнасті і ніжні, як мицьки на весняних вербових прутиках, м'якенькі, як персики, і пахучі, як груші-медівки. Кожне з мамчиних слів, торкаючись мене, осявало маленьке єство і наповнювало його ніжною музикою. Далі слова, **подібно краплям ранкової роси, ласкаво омивали мене, пахуче дзвеніли, і кожне з них світилося своїм неземним, але дуже теплим кольором**. Це були слова без звичного земного*

змісту – вони скоріше нагадували оте невимовне щемне тепло, яким нас облагороджує Великий Творець.

Роман-колаж «Родаки» оприявнює різнопланову роль художнього слова у творенні синкретичного ідіостилу автора. Цей стиль засвідчує можливості оновлення семантики загальноновживаних слів, які в оригінальному контексті вивищуються до рівня слів-символів.

Оповідна манера автора, побудована на стилістичному використанні мови місцевої говірки і ресурсів літературної мови, виявляє потенції цих джерел у зображенні людських характерів, показових для конкретного соціуму життєвих цінностей у вимірі соціально-побутового й конкретно-історичного часу.

Статтю отримано 06.11.2019

Svitlana Yermolenko

LINGUOSTYLISTIC RECEPTION D. KESHEL'S NOVEL COLLAGE "RODAKY"

The article deals with the linguostylistical reception of Dmitry Keshel's work *Rodaky*; formation of signs of syncretic idiostyle, reproduction by means of local speech of the everyday culture of Transcarpathian village, individualization of linguistic and artistic portraits of characters, detection of depicted scenes, realities of signs of a specific historical time are traced. The attention is focused on the linguistic means of creating the comic of the author's narrative, on the combination of the comic and informative in the artistically holistic author's narrative, the real-earth, the conversationally-reduced and the lyrically-poetic, high-spirited. The stylistic variations of the author's narrative are based on the structural-linguistic and communicative-pragmatic possibilities of the Ukrainian language as a means of reproducing artistic reality, in which the real is combined with the imaginary grotesque, with the deep psychological, which the author addresses. The stylization of local speech aims not only at individualizing the language of the characters, but also at marking the socio-territorial specificity of the Ukrainian language in its temporal dimension.

Keywords: idiostyle syncretism, novel-collage, stylization, local dialect, negative connotations, comism, lyricism, proper names, linguistic signs of the times.